

Łódzka „Series Ceranea” – edycje i nowe odczytania zabytków wielu kultur

ANNA PETLAK

ORCID: 0000-0002-9765-8241

(Uniwersytet Łódzki)

RECENZJA SERII WYDAWNICZEJ: „SERIES CERANEA”, T. 1–6, WYDAWNICTWO UNIwersYTETU ŁÓDZKIEGO, ŁÓDŹ 2015–2020

Profesor Waldemar Ceran (1936–2009) był jednym z najwybitniejszych przedstawicieli polskiej humanistyki, światowej sławy bizantynologiem o imponującym dorobku naukowym oraz dokonaniach dydaktycznych, organizacyjnych i popularyzatorskich, wieloletnim kierownikiem Zakładu, a następnie Katedry Historii Bizancjum Uniwersytetu Łódzkiego (pierwszej i największej tego typu jednostki naukowo-dydaktycznej w Polsce). Ukoronowaniem jego prac badawczych stała się monumentalna *Historia i bibliografia rozumowana bizantynologii polskiej (1800–1998)*¹ – rezultat wieloletniej żmudnej pracy, oryginalne i unikatowe w skali światowej opracowanie, poświęcone polskim badaniom nad dziejami Bizancjum. We wstępie do swojego największego dzieła Waldemar Ceran zaznacza:

» Bizancjum to nie tylko dziedzictwo kultury hellenistycznej, rzymskiej państwowości i chrześcijaństwa, ale to żywy organizm, spajający te elementy w koherentny twór, który rozwijał się dzięki własnej sile twórczej, ale także i pod wpływem bodźców zewnętrznych, zwłaszcza bliskowschodnich, orientalnych. To zaś wszystko razem sprawia, że bizantynologia musi z konieczności rzeczy mieć powiązania z bałkanistyką, sławistyką, orientalistyką, arabistyką, turkologią i mediewistyką zachodnią².

1 W. Ceran, *Historia i bibliografia rozumowana bizantynologii polskiej (1800–1998)*, t. 1–2, Łódź 2001.

2 Ibidem, t. 1, s. 56–57.

Powyższe słowa uzasadniają rozpoczętą w 2008 roku, początkowo nieformalną współpracę naukowo-badawczą dwóch jednostek Uniwersytetu Łódzkiego: Katedry Historii Bizancjum, kierowanej przez profesora Macieja Kokoszke (Wydział Filozoficzno-Historyczny) oraz Zakładu Paleoslawistyki i Kultury Ludowej, pod kierownictwem profesora Georgiego Minczewa (Wydział Filologiczny), obecnie – Katedra Filologii Słowiańskiej (kierownik – profesor Ivan Petrov).

W 2010 roku w gronie łódzkich slawistów oraz uczniów i kontynuatorów badań profesora Cerana powstała inicjatywa stworzenia pozawydziałowej interdyscyplinarnej jednostki naukowo-badawczej, której działalność obejmuje wiele obszarów badawczych, dotyczących szeroko rozumianej problematyki bizantyńsko-słowiańskiej: historii i kultury wschodniego Śródziemnomorza oraz powiązanych z nim tradycji. I tak w 2011 roku decyzją Senatu Uniwersytetu Łódzkiego zostało powołane Centrum Badań nad Historią i Kulturą Basenu Morza Śródziemnego i Europy Południowo-Wschodniej im. Profesora Waldemara Cerana, określane jako Ceraneum. Obecnie skupia ono ponad stu dwudziestu uczonych – specjalistów w różnych dziedzinach, przedstawiciele kilkudziesięciu ośrodków akademickich. W latach 2012–2020 funkcję dyrektora Ceraneum piastował prof. dr hab. Maciej Kokoszko, zaś w roku 2020 na to stanowisko został wybrany dr hab. profesor Uniwersytetu Łódzkiego Ivan Petrov.

Jednym z elementów aktywności naukowo-badawczej Ceraneum jest działalność wydawnicza. Od 2011 roku pod jego szyldem ukazuje się czasopismo „Studia Ceranea. Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe”. Rocznik ma charakter międzynarodowy i jest wydawany w językach kongresowych. W 2015 roku pod patronatem Centrum Ceraneum zapoczątkowano kolejne przedsięwzięcie wydawnicze – „Series Ceranea”, w ramach której jest planowane publikowanie materiałów źródłowych, bibliografii, prac monograficznych, tomów zbiorowych o historii i kulturze Śródziemnomorza oraz Europy Południowo-Wschodniej od starożytności po czasy nowożytne, ze szczególnym naciskiem na dzieje Bizancjum i społeczności kręgu *Slavia Orthodoxa*³.

Dotychczas w omawianej serii ukazało się sześć tomów; wszystkie zostały opublikowane w Wydawnictwie Uniwersytetu Łódzkiego. Są to dzieła stojące na wysokim poziomie naukowym i merytorycznym: obszerna monografia (tom czwarty serii) i pięć prac o charakterze edytorskim, z których jedna to edycja źródła (tom trzeci), jedna – przekład tekstu źródła (tom drugi), trzy natomiast stanowią edycję

3 *Slavia Orthodoxa* – umowne określenie piśmienniczo-kulturowej przestrzeni obejmującej Południowych i Wschodnich Słowian prawosławnych. Do refleksji historycznoliterackiej to określenie wprowadził w połowie XX w. włosko-amerykański slawista Riccardo Picchio.

tekstu lub tekstów źródłowych wraz z dokonaniem przez autorów tłumaczeniem tych zabytków piśmiennictwa na język polski (tomy pierwszy, piąty, szósty). W serii przeważają wydania krytyczne i zdaje się, że jest to właściwa perspektywa metodologiczna – najpierw powstaje edycja lub przekład, a następnie opracowana na ich podstawie monografia.

Autorami dotychczas opublikowanych tomów są pracownicy naukowcy i doktoranci, a także osoby związane zawodowo z trzema jednostkami Uniwersytetu Łódzkiego – przede wszystkim z Katedrą Filologii Słowiańskiej: dr Zofia A. Brzozowska – bizantynista i paleoslawista, prof. dr hab. Georgi Minczew – paleoslawista, liturgista, badacz literatury i kultury Słowian, między innymi bułgarskiej, mgr Jan Morawicki – socjolog, antropolog i sławista (absolwent Katedry Antropologii Kulturowej i Socjologii Etnicznej Państwowego Uniwersytetu w Sankt Petersburgu, doktorant w Katedrze Filologii Słowiańskiej, pracownik Centrum Ceraneum UŁ), dr hab. prof. UŁ Ivan Petrov – polonista i paleoslawista, dr hab. prof. UŁ Małgorzata Skowronek – paleoslawista. Katedrę Historii Bizancjum UŁ i Centrum Ceraneum UŁ reprezentują: dr Jan Mikołaj Wolski – historyk i filolog słowiański, a Katedrę Filologii Klasycznej: dr Anna Maciejewska – filolog klasyczny, językoznawca, badacz muzyki starożytnej Grecji (obecnie w Studium Języków Obcych UŁ) oraz dr Marcin Cyrulski – historyk i filolog klasyczny. W skład redakcji wchodzi paleoslawiści i bizantyniści, w tym autorzy niektórych publikacji serii, zaś funkcję redaktora naczelnego pełni prof. dr hab. Georgi Minczew.

Autorzy oddają do rąk czytelników mało znane lub nieznanne polskiemu odbiorcy teksty dotyczące paleoslawistyki oraz hellenistyki, po raz pierwszy w tłumaczeniu na język polski. Warto zaznaczyć, że w edycjach (tomy pierwszy, piąty, szósty) zestawiono utwory oryginalne z translacją, co jest bardzo dobrym posunięciem metodologicznym. Dzięki temu publikowane dzieła mogą zainteresować nie tylko specjalistów, ale i czytelników nieznających języka oryginału. Przyczynia się to do rozpowszechniania wśród różnych kręgów odbiorców utworów ważnych, w większości niezbadanych lub niepoddanych dokładnej analizie tekstologicznej i estetyczno-literackiej.

Każdą z edycji podzielono na dwie zasadnicze części. Pierwsza to wstęp teoretyczno- i historycznoliteracki oraz analityczno-interpretacyjny, druga ma charakter *stricte* edytorski, zawiera tekst źródeł lub źródła opatrzone komentarzem językowym i rzeczowym, a także elementami aparatu krytycznego.

Serię inauguruje tom *Średniowieczne herezje dualistyczne na Bałkanach. Źródła słowiańskie*⁴, który powstał „w 1100. rocznicę Zaśnięcia Świętego Klemensa

4 *Średniowieczne herezje dualistyczne na Bałkanach. Źródła słowiańskie*, oprac., przekł. i komentarz G. Minczew, M. Skowronek, J.M. Wolski, Łódź 2015, ss. 267.

z Ochrydy, Nauczyciela Słowa, biskupa i twórcy kultury słowiańskiej”⁵. Jest to antologia piętnastu średniowiecznych tekstów źródłowych o greckiej, południowo-słowiańskiej i łacińskiej proveniencji, dotyczących herezji dualistycznych na Bałkanach w średniowieczu. Autorzy opracowań zadbali o różnorodność gatunków i stylów źródeł wybranych ze słowiańskiej literatury herezjologicznej. W edycji zamieszczono liczne fragmenty, między innymi traktatów teologicznych (*Heksameron* Jana Egzarchy, *Mowa polemiczna przeciwko heretykom* Kosmy Prezbitera), utworów literackich (*Paleja historyczna*), dokumentów kościelno-prawnych, tak zwanych nomokanonów (na przykład bułgarski *Synodykon cara Borila*, serbskie synodykony na Niedzielę Ortodoksji, staroruska *Kormcza*), tekstów literatury hagiograficznej (między innymi *Żywot Świętego Teodozjusza Tyrnowskiego* patriarchy Kaliksta, *Żywot Świętego patriarchy Efrema* Marka z Peci), pseudokanonicznych utworów o charakterze beletrystycznym (*Słowo o pochodzeniu paulicjan*). Dzięki tak bogatemu pod względem gatunkowo-stylistycznym materiałowi odbiorca ma możliwość nie tylko poznania wielu dualistycznych doktryn chrześcijańskiego Wschodu, lecz także oceny miejsca bogomilizmu wśród różnorodnych średniowiecznych idei heterodoksyjnych w obszarze bizantyńsko-słowiańskim.

Teksty źródeł podano – co niewątpliwie jest ogromną zaletą edycji – w języku oryginału (staro-cerkiewno-słowiańskim i cerkiewnosłowiańskim) i w tłumaczeniu na język polski (translacje autorstwa Małgorzaty Skowronek i Jana Mikołaja Wolskiego), przy czym w tym języku ukazują się one po raz pierwszy. Edycjom źródeł każdorazowo towarzyszą noty o autorze i historii tekstu, jego dotychczasowych wydaniach, a także bibliografia (w tym najnowsza) i wykaz przekładów w innych językach. Teksty opatrzone również erudycyjnymi komentarzami rzeczowymi i językowymi, odnotowano też warianty lekcji w innych przekazach oraz sprostowano zdarzające się w źródłach pomyłki. Warto dodać, że tom zawiera słownik herezjologiczny, indeks cytatów i przywołań biblijnych, indeks osób i terminów oraz streszczenie w języku angielskim.

Rolę wprowadzenia, jak przystało na tom inicjalny, odgrywa zapowiedź serii – tekst prof. dra hab. Mirosława Jerzego Leszki i dra Kirila Marinowa *Series Ceranea. Nowe przedsięwzięcie wydawnicze Centrum Ceraneum Uniwersytetu Łódzkiego*. Część źródłową poprzedza obszerna rozprawa Georgiego Minczewa *Słowiańskie teksty antyheretyckie jako źródło do poznania herezji dualistycznych na Bałkanach* (tłumaczenie Małgorzaty Skowronek), w której badacz interesująco przybliżył trudną tematykę bałkańskich średniowiecznych herezji dualistycznych.

5 Ibidem, s. 5.

Drugi tom serii⁶ to edycja krytyczna traktatu muzykologicznego *Harmonika* autorstwa Arystoksenosa z Tarentu – filozofa, ucznia Arystotelesa, jednego z najwybitniejszych muzykologów, który jako pierwszy uznał muzykę za dyscyplinę naukową. *Harmonika*, obok *Rytmiki*⁷, jest najstarszym zachowanym (choć niekompletnym) opracowaniem teoretycznym pojęć z zakresu antycznej teorii muzyki. Dzieło to wywarło ogromny wpływ na całą późniejszą muzykologię.

Obszerny, prawie pięćdziesięciostronicowy wstęp to niezwykle wartościowa poznawczo rozprawa Anny Maciejewskiej. Rozpoczyna się wywodem o miejscu muzyki w antycznej Grecji, źródłach, z których czerpie się wiedzę na ten temat, oraz zagadnieniu ówczesnego systemu skalowego. Nie zabrakło także syntetycznej rekonstrukcji sylwetki autora traktatu oraz jego naukowego dorobku. Szerzej natomiast zostało omówione przedstawione w pracy dzieło – między innymi stan zachowania tekstu, jego układ, treść cel i charakter. Na uwagę zasługują interesujące spostrzeżenia Maciejewskiej, dotyczące metodologii naukowej Arystoksenosa, jego stosunku do muzyki i współczesnych mu badaczy. Wstęp wzbogacono obszernymi i erudycyjnymi przypisami⁸.

W drugiej części zaprezentowano *Harmonikę*, po raz pierwszy w tłumaczeniu na język polski. Tekst ten obudowano wnikliwymi objaśnieniami ułatwiającymi lekturę współczesnemu czytelnikowi, przede wszystkim – niezaznajomionemu z dość specyficzną strukturą muzyki antycznej. Na końcu zamieszczono słowniczek terminów greckich oraz indeksy terminów i postaci pojawiających się w tekście opracowywanego dzieła. Wstęp i edycję wzbogacono schematami rysunkowymi ilustrującymi struktury muzyki starogreckiej, co uczyniło omawianą pozycję atrakcyjniejszą i w pełni przystępną dla współczesnego czytelnika, niekoniecznie zorientowanego w dziedzinie teorii muzyki, szczególnie antycznej.

Obiektem rozważań w trzecim i czwartym tomie serii stała się tak zwana *Paleja historyczna* – bizantyński z pochodzenia zabytek literacki z końca IX wieku, nieznanego autorstwa. *Paleja* jest kompilacją wybranych fragmentów z pierwszych ksiąg Starego Testamentu, psalmów, poezji liturgicznych, pism Ojców

6 Arystoksenos z Tarentu, *Harmonika*, przekł., wstęp i komentarz A. Maciejewska, Łódź 2015, ss. 61.

7 Prace poświęcone muzyce stanowią większą część dorobku Arystoksenosa, jednak przetrwały one tylko we fragmentach. Zachował się obszerniejszy urywek jego *Rytmiki*, zaś do naszych czasów w najlepszym stanie dotrwała *Harmonika*. Zob. ibidem, s. XXVI.

8 Literaturoznawców może zaciekawić dygresyjny w tonie przypis 10 do fragmentu, w którym autorka zwraca uwagę na to, jak ważna jest wiedza o muzyce i realiach świata starożytnego dla poprawnego odczytania źródeł zawierających wzmianki o muzyce i muzykach: „Kompletnego niezrozumienia przedmiotu dowodzi np. przekład *Satyry II* Juwenalisa dokonany przez Jana Sękowskiego (w zbiorze *Trzej satyrycy rzymscy*, Warszawa 1958, PIW; wiersze 117–118): «Aż czterysta sesterców dał Grakchus fletniście / Aby w róg czy tam w trąbę zadął uroczyście» – nazwanie trębca fletnistą (co oznacza grającego na fletni Pana) jest aż zabawne, choć w sposób niezamierzony przez tłumacza” (Arystoksenos z Tarentu, *Harmonika*, s. XI).

Kościoła i przedstawia dzieje świata od jego stworzenia do czasów panowania króla Dawida.

Trzeci tom⁹ to pozycja anglojęzyczna. Stanowi ona wydanie krytyczne tak zwanego drugiego przekładu słowiańskiego *Palei historycznej*¹⁰, dokonane na podstawie ośmiu (!) pełnych i fragmentarycznych odpisów utworu z rękopisów południowo-słowiańskich datowanych między XIV a XVI wiekiem. Warto zaznaczyć, że jest to pierwsze od prawie stu trzydziestu lat kompletne wydanie krytyczne jednego z wariantów (obok bizantyńskiego oryginału i pierwszego przekładu) *Palei historycznej*.

Całość poprzedzono zwięzłym i klarownym wprowadzeniem, w którym omówiono genezę i treść utworu, specyfikę oryginału i dwóch przekładów słowiańskich. Jego autorka, Małgorzata Skowronek, przedstawia także historię badań nad zabytkiem i wykazuje znaczenie pracy dla dociekań naukowych nad spuścizną literacką Słowiańszczyzny. Na uwagę zasługuje umieszczona w końcowej części wstępu tabela – zestawienie tytułów rozdziałów w ośmiu odpisach dzieła. Katalog ten niewątpliwie posłuży jako pomoc w dalszych badaniach.

Podjęte przez edytorkę liczne kwerendy biblioteczne i archiwalne w kraju i za granicą, trud związany z opracowaniem i kolacjonowaniem przekazów poszczególnych odpisów zabytku znalazły odzwierciedlenie w skrupulatnie sporządzonych: opisie źródeł, zasadach wydania i komentarzu edytorskim (zawierającym cztery tysiące dwieście dziewięćdziesiąt pięć pozycji – są to warianty lekcji, uwzględniające różnice tekstologiczne, składniowe, leksykalne i morfologiczne). Na końcu umieszczono indeks cytatów i odniesień, indeks nazw własnych oraz ilustracje prezentujące wybrane karty z badanych przez autorkę manuskryptów, co jest wyrazem troski o przybliżenie odbiorcy świadectw materialnych, a także o podniesienie estetycznej wartości książki.

Należy tu zaznaczyć, że edytowany tekst był marginalizowany i niedoceniany jako zabytek w dotychczasowych studiach, mimo że – co udowadnia edytorka – ma on istotne znaczenie dla dziejów piśmiennictwa kręgu *Slavia Orthodoxa*. Poświadczeniem tego statusu jest chociażby pochlebna recenzja omawianej tu pozycji, pióra bułgarskiego badacza, profesora Rostisława Stankowa, w której podkreślił on potrzebę i rangę prowadzenia dyskursu naukowego w zakresie historii *Palei* na gruncie słowiańskim¹¹ (recenzja w czasopiśmie „Palaeobulgarica” znajdującym się

9 M. Skowronek, *Palaea Historica. The Second Slavic Translation: Commentary and Text*, Łódź 2016, ss. 204.

10 Fragment tego tekstu w tłumaczeniu polskim umieszczono w t. 1. *Średniowieczne herezje dualistyczne...*, s. 127–131.

11 Zob. P. Станков, *Ветхозаветная история в славянских переводах с греческого: первое издание второго перевода Исторической Палеи*, „Palaeobulgarica” 2017, t. 41, nr 3, s. 113–116.

w bazie ERIH Plus). Dopiero wydanie krytyczne utworu umożliwi odpowiedzialne rozważania na jego temat.

Tom czwarty¹² stanowi kolejny – po edycji – etap poznania drugiego przekładu słowiańskiego *Palei historycznej*. Jest to obszernie (liczące około czterystu stron) opracowanie o charakterze monograficznym. Małgorzata Skowronek omówiła tutaj historię i poszczególne składniki dzieła oraz jego relacje intertekstualne. Przeprowadzone badania tekstologiczne pozwoliły jej na wysunięcie wniosku, że *Paleja* to utwór świadczący o zjawisku rozpowszechniania się bizantyńskich wzorców cywilizacyjnych i kulturowych między innymi wśród Słowian zainteresowanych twórczością literacką Imperium, a ponadto dostrzegających perspektywy zaadaptowania tego piśmiennictwa do rodzimej tradycji.

Rezultaty uważnej lektury drugiego przekładu zabytku skłoniły badaczkę również do skorygowania wszystkich definicji, w których przedstawia się go jako „skrót historii biblijnej”. Zdaniem Skowronek *Paleja historyczna* jest

» świadectwem synkretyzmu gatunkowego w średniowiecznej literaturze słowiańskiej, dojrzałości jej odbiorców do nieoczywistych ujęć dobrze znanych sobie (bo zasadniczo biblijnych) treści¹³.

Pracę zamykają: obszerna bibliografia (spis uwzględnionych pozycji obejmuje dwadzieścia sześć stron), aneksy zawierające publikowane po raz pierwszy utwory – wydobyte przez edytorke z odpisów i omówione (w wywodzie głównym), ponadto wykaz postaci *Palei* drugiego przekładu zabytku oraz streszczenia w języku bułgarskim i angielskim.

Ta edycja *Palei historycznej* i monografia poświęcona dziełu to owoc wieloletniej solidnej pracy tekstologicznej, translatorskiej, historycznoliterackiej i analityczno-interpretacyjnej. Publikacje Małgorzaty Skowronek znacząco poszerzają dotychczasowy stan badań nad zabytkiem i recepcją literatury bizantyńskiej w tradycji piśmiennictwa południowosłowiańskiego.

Tom piąty omawianej serii¹⁴ stanowi dwujęzyczne komentowane wydanie krytyczne *Latopisu Nowogrodzkiego pierwszego* (powszechnie znanego w literaturze przedmiotu jako *Pierwsza kronika Nowogrodu*), jednego z najstarszych zachowa-

12 M. Skowronek, *Średniowieczne opowieści biblijne. Paleja historyczna w tradycji bizantyńsko-słowiańskiej*, Łódź 2017, ss. 396.

13 Cyt. za: ibidem, s. 311.

14 Z.A. Brzozowska, I.N. Petrov, przy współpracy J. Morawickiego, „*Latopis Nowogrodzki pierwszy*” starszej redakcji. Unikatowy zabytek piśmiennictwa staroruskiego i jego polski przekład, Łódź 2019, ss. 401. (Publikacja powstała w ramach grantu „Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki” w latach 2017–2019, tytuł projektu: *Latopis nowogrodzki pierwszy – przekład na język polski i opracowanie naukowe najstarszego zabytku historiografii Nowogrodu Wielkiego*).

nych zabytków historiograficznych Rusi. Wraz z *Powieścią minionych lat* jest on kluczowym dokumentem, umożliwiającym rekonstrukcję najwcześniejszych etapów ruskiego kronikarstwa. *Latopis nowogrodzki pierwszy* to niezwykle cenne źródło historyczne, ujmujące liczne ważne informacje na temat dziejów powszechnych (w tym dotyczących Polski) oraz historii średniowiecznej Rusi (przede wszystkim Nowogrodu Wielkiego – wciąż mało znanego podmiotu politycznego) w okresie XI–XIV wieku.

Edycję otwiera wstęp, będący świadectwem bardzo dobrego przygotowania merytorycznego autorów i wnikliwości podjętych rozważań. Badaczy interesowała starsza redakcja wspomnianego tekstu (latopis zachował się w dwóch wersjach: starszej i młodszej), zachowanego w jednym tylko manuskrypcie, tak zwanym odpisie synodalnym z XIII–XIV wieku (przechowywanym obecnie w zbiorach Państwowego Muzeum Historycznego w Moskwie¹⁵), obejmującym wydarzenia z lat 1016–1352. We wstępie wiele uwagi poświęcono historii latopisu i zawartym w nim treściom. Poruszono tu kwestię oryginalności oraz autorstwa manuskryptu, a także problemów związanych z jego obecną postacią (przetrwiał jako niekompletny). Pokazano też wyniki analizy pierwotnej paginacji rękopisu i skolacjonowania jego treści z odpisami *Latopisu nowogrodzkiego pierwszego* młodszej redakcji, co pozwoliło na wysunięcie przypuszczenia, że brakuje w nim stu dwudziestu ośmiu początkowych kart, zawierających relację na temat wypadków z lat 1015–1016 oraz fragmentu (ośmiu kart) z opisem wypadków z okresu 1271–1299.

Praktyką powszechnie stosowaną przez ówczesnych kronikarzy było wplatanie w narrację ich dzieł tekstów, które powstały wcześniej i funkcjonowały w obiegu również jako osobne utwory. Tak też się stało w przypadku kroniki nowogrodzkiej, więc autorzy opracowania skrótkowo omówili dwie tego rodzaju interpolacje – teksty o wydarzeniach z pierwszej połowy XIII stulecia. Są to: obszerna opowieść o zdobyciu Konstantynopola przez uczestników czwartej wyprawy krzyżowej w 1204 roku oraz opowieść o bitwie nad rzeką Kałką – starciu zbrojnym sprzymierzonych sił książąt ruskich z wojskami Mongołów, do którego doszło 31 maja 1223 roku.

Wnikliwemu badaniu została poddana chronologia latopisu. Porównano go z innymi zabytkami powstałymi w średniowiecznym Nowogrodzie Wielkim i podano skrótkowe informacje o wcześniejszych wydaniach oraz przekładach tej kroniki. Na koniec przedstawiono szczegółowe zasady o charakterze lingwistyczno-translatorским, którymi kierowano się, przekładając utwór na język polski.

Badacze wskazali również problemy, które napotkali podczas tłumaczenia, i zasygnalizowali przyjęte strategie ich rozwiązywania (towarzyszą temu wybrane

15 Sygn. С.И.Н. 786. Rękopis jest dostępny również on-line: <https://catalog.shm.ru/entity/OBJECT/164811?fund=21&index=83> (stan z 18 grudnia 2020 r.).

egzemplifikacje). Zaakcentowali między innymi, że dokonując przekładu zabytku, kierowali się nie tylko chęcią oddania poprawnej postaci tekstu, ale przede wszystkim dążeniem do tego, by był on zrozumiały, przyjazny w odbiorze, umożliwiał czytelnikowi pełną i należytą percepcję zamieszczonych treści.

Druga część tomu, obejmująca ponad dwieście trzydzieści stron, to właściwa edycja latopisu, zaprezentowanego czytelnikom w formie oryginalnej oraz w tłumaczeniu na język polski. Godne pochwały są komentarze do kroniki, opracowane głównie przez doktoranta Katedry Filologii Słowiańskiej i pracownika Ceraneum Jana Morawickiego, w liczbie tysiąca stu czterdziestu dziewięciu (!) pozycji; zajęły one ponad sto stron tomu. Sporządzenie komentarza do tekstów kronikarskich jest dla edytora nie lada wyzwaniem, są to bowiem dzieła o wyjątkowej trudności, zawarta w nich materia obfituje w różnorodne pojęcia wymagające umiejętnego objaśnienia. Należy przy tym dokonać rozważnej selekcji informacji dostępnych w rozmaitych słownikach, encyklopediach i innych źródłach, mając na względzie przede wszystkim nieprzeciążenie lektury zbędnymi treściami, które mogłyby przeszkadzać w skupieniu uwagi podczas odbioru (jest to wymóg stawiany przez teoretyków edytorstwa naukowego w odniesieniu zwłaszcza do objaśnień tekstów literackich dawnych epok).

W przeważającej części były to komentarze rzeczowe, objaśnieniami opatrywano więc osoby (w tym tytuły i godności urzędowe), nazwy geograficzne (miejscowości, obszary geograficzne, dzielnice, rzeki, ulice) i etnograficzne (plemiona, ludy, elementy ich życia i bytu), miejsca kultu religijnego (cerkwie, monastery i tak dalej), szczegóły ówczesnych realiów obyczajowych i sytuacji politycznej, kulturowej oraz ekonomicznej. Ponadto zasygnalizowano obecne w tekście kroniki odwołania do innych dzieł świeckich i religijnych, cytaty, reminiscencje, nawiązania, parafrazy. Sprostowano również omyłki twórcy *Latopisu...* oraz wprowadzono poprawki (na podstawie pozostałych odpisów zabytku) w miejscach niejasnych bądź nieczytelnych. Jeśli pewne elementy wymagające objaśnienia były kłopotliwe, trudne do zidentyfikowania czy rozszyfrowania, nie pomijano ich milczeniem¹⁶, a każdorazowo zaznaczano, że danego fragmentu/wyrazu/pojęcia nie udało się wyjaśnić jednoznacznie, starano się jednak ułatwić czytelnikowi właściwy odbiór, podając przypuszczalne albo możliwe odczytania. Sporządzone do latopisu objaśnienia są świadectwem wyjątkowego poczucia odpowiedzialności za opracowywany tekst.

Tom zamyka bogata bibliografia (podmiotowa i przedmiotowa), wykaz biskupów, arcybiskupów, książąt, posadników i tysięczników nowogrodzkich, wykaz cytatów i nawiązań biblijnych, indeks osób oraz indeks nazw geograficznych i etnicznych.

16 Zob. zalecenia Konrada Górskiego dotyczące postępowania w takich sytuacjach: *Tekstologia i edytorstwo dzieł literackich*, Warszawa 1978, s. 274.

Warto zaznaczyć, że edycja *Latopisu Nowogrodzkiego pierwszego* starszej redakcji wraz z przekładem jest dostępna w Bazie Virtualia Ceranea¹⁷, a do zespołu projektowego dołączył dr Bartosz Zieliński – adiunkt w Katedrze Metod Matematycznych Wydziału Fizyki i Informatyki Stosowanej Uniwersytetu Łódzkiego.

Ostatnio ukazał się szósty tom¹⁸ serii. Przedmiotem badań jest kronika Cesarstwa Trapezunckiego, autorstwa Michała Panaretosa. Choć krótka, *Kronika trapezuncka* stanowi swego rodzaju encyklopedię dziejów Trapezuntu – państwa istniejącego w latach 1204–1461 na wybrzeżach Morza Czarnego, rządzonego przez Wielkich Komnenów, które odgrywało doniosłą rolę kulturalną i religijną, a także miało istotne znaczenie w handlu czarnomorskim.

Edycję otwiera prawie stustronicowy wstęp, po którym zaprezentowano tekst oryginalny kroniki i pierwsze jego polskie tłumaczenie, obudowane obszernym komentarzem zawierającym objaśnienia o charakterze historycznym i filologicznym. Książka została wzbogacona materiałami pomocniczymi: wykazem władców Cesarstwa Trapezuntu, indeksem osób oraz indeksem nazw geograficznych i etnicznych. Publikacja przygotowana przez Marcina Cyrulskiego to interesujące i ważne przedsięwzięcie naukowe, które wymaga osobnej recenzji.

*

Pod względem naukowym seria jest utrzymana na bardzo wysokim poziomie, omawiane tu monografia i edycje krytyczne ze wstępem mają przemyślaną i klarowną kompozycję. Jedyne inicjalny tom serii zawiera, niestety, edytorsko-redakcyjne usterki i wyłącznie z obowiązku recenzyjnego należy wskazać te mankamenty. Autorom tomu przyświecała idea równoległej lektury wydawanego tekstu w postaci oryginalnej i w przekładzie polskim. Jednak nieprzemyślany skład, czyli ulokowanie objaśnień pod tekstami tłumaczeń, przyczynił się do wydłużenia tekstu przekładu, niekiedy nawet o kilka stron. Fragmenty tekstu oryginalnego nie odpowiadają treściom translacji zamieszczonym na stronach obok, na przykład w *Mowie polemicznej przeciwko heretykom* – tłumaczenie fragmentu 44 (w edycji – s. 98) znajdujemy dopiero cztery stronicie później (na s. 107), z kolei siedem końcowych stron edycji (s. 119–125) tego utworu stanowi już sam przekład. Takie rozwiązanie powoduje dystrakcję w odbiorze czytelnicznym i w istocie przeczy założeniu tej równoległej lektury. Należało lepiej rozważyć miejsce objaśnień – wystarczyło zmienić ich lokalizację, podając je po przekładzie każdego tekstu i wówczas uniknęłoby się tej

17 Zob. ki.wfi.uni.lodz.pl/ceraneum/latopis/html/index.html (stan z 18 grudnia 2020 r.).

18 M. Cyrulski, *Michał Panaretos. Kronika trapezuncka – przekład, komentarz historyczny i filologiczny*, Łódź 2020, ss. 194.

technicznej pomyłki. W piątym tomie objaśnienia znalazły się na końcu edycji i tu już idea równoległej lektury została w pełni zrealizowana. Z kolei w tomie szóstym najpierw zamieszczono tekst grecki zabytku, a dopiero po nim tłumaczenie z objaśnieniami pod linią.

Pierwszy tom zawiera też zbyt dużo światła, a nawet wakatów. Można było temu zapobiec, grupując krótsze fragmenty utworów oraz rozmieszczając tekst oryginału i przekładu na jednej stronie, jeden pod drugim, a nie w tak zwanym lustrzanym odbiciu.

Trzeba wskazać również usterki redakcyjne, a mianowicie: niekonsekwentne stosowanie skróconych tytułów utworów (z wielokropkiem i bez; na przykład *Mowa...*, *Słowo...*, ale już *Palea*, *Reguła* – choć pełny tytuł brzmi: *Paleja historyczna*, *Reguła eremicka*); zapisy tytułów rozdziałów w spisie treści nie zawsze są identyczne z odpowiednimi tytułami w części edytorskiej; w tomie drugim z kolei błędnie używano kropek w skrócie „tj.” (‘to jest’).

Biorąc pod uwagę, że są to tomy ukazujące się w jednej serii, warto może rozważyć też – szczególnie w publikacjach o charakterze edytorskim – ujednoczenie układu tomów seryjnych, to znaczy kolejności elementów składowych publikacji, oraz standaryzację zapisu przypisów i objaśnień, a także opisu pozycji bibliograficznych.

*

Przedstawione powyżej uwagi nie umniejszają w żadnym stopniu rangi warsztatu badawczego autorów i wartości naukowej ich opracowań. Wybitna monografia i pięć nowoczesnych wydań krytycznych to przedsięwzięcia o unikatowym i odkrywczym charakterze, które znacząco wzbogacają współczesną wiedzę o antycznej, bizantyńskiej i słowiańskiej kulturze oraz historii basenu Morza Śródziemnego i Europy Południowo-Wschodniej.

Dużą zaletą edycji przekładów jest zestawienie tekstów oryginału źródła i tłumaczenia (tomy pierwszy, piąty i szósty), dzięki czemu te wydania mogą zainteresować rozmaite kręgi czytelnice. Wypada wyróżnić także wchodzącą w skład serii edycję w języku angielskim oraz zamieszczenie w innych tomach elementów w tym języku (spisów treści, streszczeń i niekiedy informacji o edytowanych źródłach). Niewątpliwie służy to dotarciu do zagranicznego odbiorcy, umiędzynarodowieniu badań polskich badaczy. Istotną rolę odgrywają materiały pomocnicze – słowniczki i indeksy, w które są zaopatrzone wszystkie tomy. Serię cechuje też ciekawa szata graficzna. Na okładkach wykorzystano fragmenty zdjęć zabytków kulturowych, pochodzących z polskich i zagranicznych zbiorów muzealnych oraz archiwalnych.

Na koniec omówienia należy zaznaczyć, że zaprezentowane prace uczniów i kontynuatorów badań profesora Waldemara Cerana – są jedynie drobną cząstką ich bogatego dorobku naukowego, nie tylko z dziedziny bizantynistyki, ale również sławistyki, a przede wszystkim paleosławistyki¹⁹. Efekty ich prac w postaci publikacji są znane i cenione zarówno w kraju, jak i za granicą, można więc stwierdzić, że łódzki ośrodek ma niepodważalne zasługi w popularyzacji różnych aspektów świata historii i kultury dawnej.

19 Trudno zatem zgodzić się z wyrażoną w 2017 r. opinią Magdaleny Jaworskiej-Wołoszyn: „W przeciwieństwie do historyków filologii i filozofowie nie mogą się bowiem obecnie poszczycić ani tak okazałym gronem badaczy, ani naukowymi inicjatywami w postaci organizowania konferencji czy wydawania specjalistycznych czasopism, nie wspominając już o publikacjach własnych i obcojęzycznych, które ukazują się drukiem w naszym kraju. Nawiązując do tych ostatnich, zapewne do znacznego wzrostu zainteresowań literaturą i filozofią Cesarstwa Bizantyjskiego nie mogą przyczynić się jednostkowo wydane pozycje. [...] Słowa Waldemara Cerana «przyszłość bizantynologii w Polsce jest więc zapewniona (Ceran 2006, 37)» śmiało można odnieść do działalności polskich bizantynologów historyków, lecz aktualnie zuchwałością byłoby je odnieść czy to do filologów, czy do filozofów” (M. Jaworska-Wołoszyn, *Przegląd badań nad myślą bizantyjską w Polsce*, „Konstantinove Listy” 2017, t. 10, nr 1, s. 20–21).